

Lényegében egyezik e javaslat azon tervezettel, melyet Kármán Mór eszméje alapján Waldapfel János fejt ki bővebben egyik értekezésében,* hol kellőképen újjászervezendő kilencz osztályú népiskolával óhajtaná teljesen pótolni a fölösleges polgári iskolát.

A mi pedig az egységes jogosítású középiskolat illeti, mely — úgy hiszem — csekély módosítással a jelenlegi gymnasium keretében volna legkönnyebben és legjobban újjászervezhető, annyira hasznosnak ígérkező, termékeny eszme ez, hogy fölvetéseért csak hálával tartozhatunk s diadalra jutását szivünkéből óhajthatjuk.

Ily átalakítások után töltheti be majd mind a népiskola, mind a középiskola a maga természet- és törvényszerű hivatását, ily módon kerülheti ki mindkettő az ide-oda ingadozás veszedelmét s ily alapra fektetéstől várható fejlődés útján izmosodik meg a fokozatilag különböző, de alapjában egységes nemzeti közműveltség eszméje.**

Nyiregháza.

VIETÓRISZ JÓZSEF.

A KÖZÖS ÉLET TESTVÉREI.

A közös élet testvéreinek iskoláiban kezdetben, Groote ideája szerint, kizárólag a vallás-erkölcsi irány és szellem uralkodik, e mellé csak később jő, de nemsokára a humanistikus irány és törekvés ápolása. Groote a tanításban egyedül az erkölcsi célra volt tekintettel, azt az elvet vallván, hogy az emberre nézve határozottan ártalmas mindaz, a mi jóvá nem teszi, illetőleg az erkölcsi rossztól vissza nem tartja.

Gyermekeinek kezében nincs is más könyv, mint a szentírás, a szent atyák művei; míg a grammatika, retorika, dialektika, a középkori iskolák realis tantárgyai: geometria, astronomia, arithmetika, muzsika nem érdemlik meg Groote szerint, hogy az ember idejét rájuk pazarolja.

Bármily tisztelettel viseltettek is a testvérek alapítójuk iránt, tisztában voltak azzal, hogy a renaissance terjedésével a kor szelleme elől ki nem térhetnek, hogy Groote vallás-erkölcsi iránya mellett a humanismus szolgálatába kell lépniök, ha iskoláikat fönnon akarják tartani. A kolostori iskolák vallásos szellemét ők is féltékeny gonddal ápolják, sőt bizonyos szokásokhoz is ragaszkodnak, melyeknek föntartását az asketikus felfogás követelte (lenyírni a fejtetőn a haját), de másrésről

* «Közüoktatásunk szervezetének reformja.» Budapesti Szemle», 242. és 243. szám.

** Felolvasatott az Orsz. Középkisk. Tanáregyesület debreczeni körének 1897 ápr. 3-án tartott gyűlésén.

több oly megszokott dolgot elejtenek, melyek a nevelés és tanítás kérdéseivel nincsenek szoros összefüggésben.

Nevelői, tanítói munkásságukban a szeretet vezérli őket. A szeretőszív egész melegével karolják föl a szegény, az elhagyott gyermekeket, a népnek fiait örömmel fogadják házaikba, és míg egyrésztől alkalmat nyújtanak nekik arra, hogy könyvmásolással egy pár forintot szerezzenek, a nyílt eszű gyermekeket oktatják is.

Az iskolák kathedráin munkálkodó testvérek viszont arra töreksenek, hogy a tanítás módszerében minél egyszerűbb és egyöntetűbb eljárásra tegyenek szert, hogy a tankönyvek megjavításával az értelmi nevelést, a tiszta vallásosság terjesztésével pedig az erkölcsi nevelést biztossá, eredményeiben üdvössé tegyék.

Kiváló gonddal nevelik azokat a növendékeket, kik nevelőintézeiteikben bent laktak, kik azután törekvéseiknek lelkesült örökösei, eszméiknek hirdetői, tanítói lesznek.*

A deventeri és a zwollei iskolák a testvérek összes tanintézeteinek góczpontjai; az ott tanító férfiak, Groote, Radewin, Kempen Tamás, a testület keletkezésének első idejében nemcsak állásuknál, hanem szellemi felsőbbségöknél, jellemüknél, szereteten alapuló törekvéseiknél fogva arra vannak hivatva, hogy a testvérek jövő működésére megteremtsek az uralkodó testületi szellemet, kijelöljék az irányokat, melyek biztosíthatják munkálkodásuk sikerét.

Radewint Groote munkássága és szelleme buzdítja, Kempen Tamást pedig mindkettőnek ideális, nemes törekvése lelkesíti; az iskolák vezetésében nemcsak hivatalban, hanem szellemi irány tekintetében is mestereinek örököse lesz.

Hämerken (Malleolus) Tamás 1380-ban született a Felső-Issel mellett fekvő Kempen községben, mely után közönségesen Kempen (Kempis) Tamásnak hívják. Tizenhárom éves korában Deventerbe jó, Radewin iskolájába, kinek tanítását nagy élvezettel hallgatja, és a tanítója előadásából merített lelki öröm érzete arra bírja a vallás, tudomány és művészet szent ügyeért lelkesedő ifjút, hogy 1399-ben az ágostonrendi kanonokok közé álljon, és a tanításra szentelje életét. Mestere 1400-ban meghal, a zwollei iskola vezetése örökségképen, mestere óhajtása szerint, ő reá száll.

A történelemben alig van férfiú, ki hivatását oly példányszerűen teljesítette, mint Kempen Tamás, mint pap, mint író és nevelőtanító.

A világ egy könyv révén ismeri Kempis Tamást, mely elterjedését illetőleg versenyez a szentirással, és ez a: «De imitando

* V. ö. dr. Kaemmel: Geschichte des deutschen Schulwesens, 219.

Christo et contentu omnium vanitatum mundi» czímű pietistikus munka. Vallási és nemzeti különbség nélkül az öt világrész minden része ismeri, a mohamedánok közül többen a Korán elé helyezik. Bár szerzője gyanánt közönségesen Kempis Tamást emlegetik, a szerzőkérdésnek egész irodalma van, a pör még mindig «sub iudice est». Némelyek a XIII. században élt (1220—1240) Gerson benzés apátot,* mások meg a párisi egyetem tudós kancellárját, Gersen Jánost akarják e könyv szerzőjéül föltüntetni és bebizonyítani. A könyv szelleme Groote praktikus-mystikus keresztény szelleme, mely Istenben, vallásban, erényben (ebben áll Krisztus követése) találja az emberi lélek kizárólagos boldogságát, mely boldogságnak útjában áll a világ «carnis prudentia»-ja, még a tudomány, és a művészet is a legtöbbször. A magam részéről ezen az alapon nem tudok megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a «Krisztus követése» czímű műnek Tamás a szerzője. A mily ideális lelkesültséggel csüng ugyanis Tamás a vallás ügyének előmozdításán, a vallásosság erényének ápolásán, ép oly lelkesültséggel szolgálja a tudomány és művészet ügyét a «deus scientiarum dominus» szent írási mondás értelmében.

Kempen Tamás zwolli iskolája, a deventerivel együtt a német régi, keresztény alapon álló humanismus bölcseje. Ő maga kitünő hit-tudós és bölcselelő, a classikusoknak ismerője és tisztelője, korának ünneptelt rhetora. A classikusok tanításában az auctorok olvasására és magyarázására fekteti a főszólyt, az óvilág rémekei arra szolgálnak, hogy a classikusok segítségével a két cultur nép szellemével, vallási, tudományos művészeti törekvéseivel ismertesse meg növendékeit. Ebben rejlik az oka annak, hogy a német tudományos reformtörekvések harcosai: Langen Rudolf, Spiegelberg Móricz gróf, Agricola Rudolf, Hegius Sándor, Dringenberg Lajos, Liber Antal a nagyhirű zwolli iskola tanárát fölkeresik, és több éven keresztül tanítványai lesznek, hogy vezetése alatt behatoljanak a classikusok szellemébe. Tamás a latin és görög nyelvekben jártas, mindkét nyelven beszél. De jóllehet tanítványai sokat tanulhattak ez irányban tőle, mint a tudományért lelkesülő, önzetlenül fáradozó tudós, ő maga törekszik tanítványait, különösen a fönnebb említett hat tanult férfit rábeszélni, hogy tanításával, mely sok tekintetben tökéletlen, ne elégedjenek meg, hanem menjenek a renaissance hazájába, Olaszországba, és hiányos ismereteiket, különösen a szép latin és görög stíl elsajátítását, iparkodjanak ott kiegészíteni.

* A szerzősége felől folytatott százados vita történetét és a Gersen mellett szóló érveket összegyűjtve találjuk Hergenröther egyháztörténelmében. V. ö. Hergenröther: Handbuch der allgem. Kirchengeschichte Suppl. B. 318. 1.

Hamar észreveszik, hogy az olasz humanisták, kik nagy számban vannak jelen a konstanzi zsinaton, szellemi tekintetben a németek fölött állanak és az olaszok azt nyíltan is megvallják, sőt nem minden elbizakodottság és malitia nélkül, a németeket egyszerűen barbároknak nevezik. Tamás és a hat tanult német férfiú tudják ezt és mélyen fájlalják. Az ékes-szólo mester : Tamás rá törekszik beszélni hallgatóit, hogy menjenek egyenesen Olaszországba, hol ekkor már a renaissance szellemében tanító virágzó iskolák vannak, tanulják el az olasz mesterek tudományának titkait, s ragadják ki kezükből a dicsőség pálmáját. A mester célta ér, tanítványai közül többen Olaszországba sietnek, nagy szorgalommal tanulnak, még pedig saját bevallásuk szerint egyenesen abból a czélből, hogy a kevély Olaszországot megalázzák, s a barbár elnevezést nemzetükről lemossák.

Míg kiválasztott tanítványaival erre a czélra törekszik, iskolájában maradt tanítványai részére — kik között van Hegius Sándor is — jobb tankönyvekről szeretne gondoskodni, helyesebb módszerben akarja az iskola tantárgyait előadni. A kutató történetbuvárnak — fájdalom — nem állanak rendelkezésére határozott adatok, melyekből be tudná mutatni, hogy Tamásnak, és a közös élet testvéreinek iskoláiban, a tanulók számára jobb tankönyveket írtak.* Egyet azonban tudunk, és ezen az alapon okoskodhatunk. Határozott adatunk van arra, hogy a testvérek a régi, ízléstelen középkori tankönyveket, melyeket eddigelé szeltében használtak, kiküszöböljék,** hogy a philosophiai tanítás tekintetében üdvös reformokat létesítenek. A semmitmondó, szórásalhasogató vitakozások helyébe a megfigyelő, észlelésen alapuló okoskodást akarják inaugurrálni, a természetbölelet helyet foglal a philosophia eddigi tantárgyai között, a formális logikát a materiális logikával együtt tárgyalják.

A testvérek iskoláiban használt tankönyvek, melyek a könyvnyomtatás föltalálásáig írott könyvek voltak csupán, idő folytán elkallódtak, megsemmisültek. A XIV. századnak terjedő humanismusa, a XV. század szabadabb elvű iránya nem kedveztek a régi idők emlékei fönmaradásának, ellenkezőleg követelték sok tekintetben azok megsemmisítését. A véletlen jöhet segítségére a történetbuvárnak, a tudomány szempont-

* Erre a czélra fölhasználható Revius: Daventria illustrata című műve, mely Leydenben 1751-ben jelent meg. Előszámlálja benne a szerző az 1500 előtt Deventerben megjelent tankönyveket. A munka ismertetése egy másik fejezethez tartozik.

** A középkori tankönyvek, melyek közül egyik-másik kiváló pädagogusnak volt a műve, gyakori használat következtében sem javulhatnak, mivel a kor szellemi vívmányaihoz vagy egyáltalában nem alkalmazkodnak, vagy csak félénken mernek előre haladni.

jából pedig megbecsülhetetlen volna, ha a közös élet testvérei iskoláinak tantervére, tanmódszerére vonatkozó egykorú adatoknak juthatnánk birtokába.

Hegius Sándornak deventeri iskolája, ki Kempen Tamásnak * lévén tanítványa, az alapítók pædagogiai törekvéseinek mint elméleti és gyakorlati nevelő ismerője és követője volt, némikép kárpótól bennünket a mondott hiányokért. Hogy iskolájáról teljes képen számolhassak be, szükséges, a mennyiben a század tanügyi viszonyai, iskolai előrehaladása, a kor művelődési viszonyaival összefügg, legalább egy-két jellemző vonásban erre is kiterjeszkedni.

A közös élet testvéreinek kiváló tanítványai díszes sorában előkelő helyet foglal a nagy német tudós, Cusa biboros.** Deventerben az iskola első tanítványainak egyike, kit a tanítói iránt érzett hála arra buzdít, hogy a Deventerben tanuló szegényebb gyermekek kollégiumában egy bursát alapítson. Mindig nagy tisztelettel, a szeretet érzésével gondol vissza gyermekségének boldog napjaira, melyeket a jó testvérek iskolájában töltött el.

Cusa kardinális széleskörű tudományával, izmos tehetségeivel a «Cinque cento» phænomenalis embere. Az lett volna hivatása, hogy korának irányára és szellemére folyjon be, hogy az elavult felfogások helyébe új eszméket teremtsen. De ezt nem teszi. Mint újító rombolni tud csak, építeni nem. A vallás, a tudomány terén előszámlálja a helytelen irányokat, a létező hibák kimutatásában mester, de mikor odajut, hogy a bajok megjavítására alkalmas eszközöket ajánljon, skeptikus szelleme hajótörötten, szárnyszergetten uszkál a vizeken, illetőleg lebeg az ætherben.

Megtámadja a scholastikusokat azért, hogy subtilis, transcendentális kérdésekről szeretnek csak disputálni, melyek az emberi értelem határain kívül fekszenek, melyekre persze ő, ki a tudásban nem tud a bizonyosságig, hanem csak a valószínűségig emelkedni, teljesen képtelen válaszolni, ha valaki ezekre nézve kérdezi. És ő, a támadó, hogy okoskodik? «De conjecturis» című művében, kétségkívül művészi módon fejtegeti skeptikus álláspontját, mely egy inductív kutató észnek álláspontja; de ugyanő, a scholastikus subtilitásokat megtámadó bölcselő, a tudás igazságáról és bizonyosságáról, tehát a legsubtilisabb kérdések egyi-

* Kempen Tamás késő öregségben, 91 éves korában hal meg 1471 július 25-én. Nyugodtan hajtja fejét örök álmra, életének utolsó napjait megaranyozta az a boldogító tudat, hogy nem hiába élt. A német tudományosság hajnalpirja lebeg lecsukodó szemei előtt.

** Családi néven *Krebs*. Cusa nevet szülőhelyétől, a trieri választófejedelemség Kuss, vagy Kusel falujától kapta, mely a Mosel mellett terül el. 1041-ben született és 1464-ben halt meg.

kéről tartja előadását, nagy elmeélel törekedvén bebizonyítani, hogy az emberi ész, értelem az igazságokat illetőleg legfőleg a valószínűségig képes csak emelkedni.

Nem tehetek róla, de rám az egész bölcselkedés azt a benyomást teszi, hogy az ő okoskodását a tudomány előrevitele tekintetében alig lehet haszonnal értékesíteni, és bölcselkedése a gyakorlati élet kérdéseire út nem vihető, a bizonytalanság, mely a tudásban nyilatkozik, a társadalmi, az erkölcsi élet terén egy célra vezet: a nihilismus megteremtésére.

Ez a skeptikus szellem meg is teszi hatását a XV. században. A bizonytalanságban vergődő emberi szellem minden alap nélkül, egyúttal egyoldalúan kezd fejlődni, a tudás bizonytalansága, vergődése, a vallási élet terén is bizonytalanságba téved. Így kezdődik a humanisták részéről az egyházi tekintély megtámadása.

A XV. század második felében Németország tudósai sorában is támadnak többen, kik a tudomány és művészet iránti őszinte lelkesedésből «en gros et en detail» változásokat akarnak létrehozni.

Mindenekelőtt a könyv nélküli tudás (savoir par coeur) helyébe a tények és okok igaz tudására törekcszenek, mely a tiszta igazság ismeretében excellál, a gondolkodás világosságával, a tudás világító fényével és melegítő erejével mindig szélesebb körre akarják kiterjeszteni a tudományos ismereteket. Hogy ezt a célt minél bizonyosabban elérhessék. a tudományt az életre vonatkoztatják, a művészeteket is segítségül használván, azt akarják, hogy a tudomány egyesüljön a művészettel a jó izlés, a művészi érzék fejlesztésére, nemkülönben az élet kényelmének, hasznának megteremtésére.

Scriptoris Pál, Biel Gábor, Gresemunt Gotschald, Döring Mátyás stb. a Celses Conrádtól alapított tudós társaságok, mind tiszta tudatával vannak annak, hogy a tudomány és művészet minden nagy, minden nemes dolog megteremtésére, nemkülönben a gyakorlati életben megvalósítható céloknak elérésére egyformán értékesíthető.

És ebben nem is tévedtek. De abban igenis hibáztak, hogy a tudomány és a művészet szeretete mellett először elhanyagolták, másodsor megtámadták a vallást, igazságaival nem gondolnak, a hit- és erkölcstani tételekből tréfát üznek.

Itt van a humanista tudósok munkásságában a sarkalatos hiba. A szép, igaz, jó, vele az ó-kor eszmevilága megbabonázza szellemüket, a kereszténység szent eszméjével nem gondolnak, vagy ha foglalkoznak vele, mulatságul szolgál az kizárólag, hogy kinevessék, pelengérré állítsák.

Az iskolában az értelem és a szív művelésére, a főntebb említett tudósok akarnak gondot fordítani, de az akarattal, annak vezetésével, a törvény és szabadság összeegyeztetésével semmit se törődnek. Az em-

berek függetlenítik magukat először az egyháztól, azután az Istentől. Így nem jöhet létre a valódi nevelés, család, iskola, társadalom nem fejlesztheti, tökéletesítheti és nemesítheti a tehetségeket.

Az utóbbit Hegius Sándor iskolája kikerülte, és bár félénken haladt előre, a tudomány terjesztése, igazságai hirdetése tekintetében üdvös reformokra vállalkozott azon korlátok között, melyekben akkor kénytelen-kelletlen mozognia kellett.

Hegius deventeri iskolája nyolcz osztályból állott.¹ Akármily korban volt a növendék,² a legalsó, a nyolczadik osztályban kellett megkezdeni a tanulást, honnét felsőbb osztályokba emelkedhetett. A legfelsőbb osztály elvégzése után a növendék vagy valamelyik kolostori iskolába ment, melyben a Deventerben tanult növendékeket szívesen látták,³ vagy pedig valamelyik egyetemet kezdte látogatni.⁴

Hegius deventeri iskolájáról Erasmus Dezső és Butzbach János tanítványai följegyzései alapján világos képet alkothatunk. Mint Kempen Tamás tanítványának a vallás-erkölcsi nevelés az eszményképe, melyet deventeri iskolájában ép oly féltékeny gonddal ápol, mint szá-

¹ 1474-ben veszi át a deventeri iskola vezetését, meglehetősen mostoha viszonyok között, miután megelőzőleg Weselben és Emmerichben tanított, és megmarad állásában haláláig, mely 1498 december 27-én következett be. Egyik tanítványa, a későbbi híres humanista, Busch Hermann, a következő epitaphiumban siratja el szeretett mesterét:

Functus Alexander tumulo jacet Hegius isto.

Tu cave, ne plantis læsa sit umbra tuis.

Hoc duce Westphalos intravit Græcia muros

Et monastriacas Pegasus auxit aquas.

(Herm. Buschii Epigramm. lib. III. Lipsiæ per Mart. Lantsberck 1504.)

² Erasmus kilencz éves korában jött iskolájába, 1478-ban és ott maradt tizenhárom éves koráig. Butzbach János husz éves volt, mikor 1498 augusztusában a deventeri iskola tanítványa lett. A kis tanulók közé osztották be, de a hetedik osztály átugrása után egyenesen a hatodikba, onnét rövid idő múlva az ötödikbe ment és egy félév múlva a negyedik osztály tanulója lett, melyben egy egész évig járt és annak elteltével lépett a harmadik osztályba. A tanulók fölvételi vizsgálatot tettek, és az osztályok elvégzése után is kötelesek voltak vizsgálatot tenni, és ennek sikerülte esetén léphettek felsőbb osztályba. Ebben a kedvezményben, melyben Butzbach korára való tekintetből részesült, kitünő tanulókat (Erasmus) is részesítettek.

³ Butzbach a deventeri iskola befejezésével a *laachi* kolostori iskolába ment (Poroszország).

⁴ Wessel János a zwolli iskolából, hol Kempen Tamás tanítványa, a kölni egyetemen folytatja tanulmányait a görög és római classikusokból.

zaddal azelőtt a közös élet testvéreinek nagynevű alapítója, Grooté ápolta.¹ De a vallás-erkölcsi nevelést össze tudja egyeztetni a classikusok, latin, görög tanulásával, és ideális lelkesültséggel szívja magába a humanus eszméket, melyek a görög és római irodalom remekíróinak műveiből kicsillámlanak.

Erasmus, a renaissance kor Voltaireje, kicsinylő hangon emlékezik meg a «Compendium vitæ» főnmaradt iratában Hegius iskolájáról,² bár személye iránt nagy tisztelettel adózik.³ Az igaz, hogy Hegius iskolájában nagy, átalakító reformokat nem létesített,⁴ de az is igaz, hogy iskolai tanításával mégis nagy eredményeket ér, a tudomány terjesztése tekintetében kifejtett fáradságával korát, és sok tekintetben az utókort is, hálára kötelezte személye iránt.

Deventeri iskolájában a nevelésen és a tanításon kívül arra törekszik, hogy jeles tanítványaiból, kiket tisztelői, volt tanulóúrsai küldenek hozzá, tanítókat képezzen. A jeles tanítványoknak egy serege veszi körül a mestert, kik az ő személyes jelességeinek láttára a tanítói pályára

¹ Perniciosa litteratura est, quæ cum jactura probitatis discitur, írja egyik levelében, melyet Wesselhez intézett.

² «Ea schola tunc adhuc erat barbara; prælegebatur pater meus, exigebantur tempora, prælegebatur Ebrardus et Joannes de Garlandia, nisi quod. Alexander Hegius et Zinchius coeperant aliquid melioris litteraturæ invehere».

Erasmus idézett szavaival: *pater meus, tempora*, azt akarja mondani, hogy a név- és igeragozást tanítják. *Ebrardus*, Béthune Eberhard latin grammatikájára vonatkozik, ki a XIII. század első felében élt, grammatikáját (Græcismus) versekben írta; *Joannes de Garlandia* angol származású erkölcstani író a XIV. századból, *Facetus* című művét a XV. század végén (1494 és 1499) Deventerben ismételve kinyomtatták.

Az utolsó szavak, érthetően, Hegius Sándornak és Sintheim János tanártársának a classikusok tanítása körül kifejtett szorgalmára vonatkoznak, kik a tanönyvirodalom terén is érdemeket szereznek akkor, midőn Villedieu Sándor ferenczrendi tanárnak «Doctrinale puerorum» című latin grammatikáját, mely a középkor legjobb tankönyve volt, új és javított kiadásban közrebocsátják.

³ Tam inculpatæ vitæ quam doctrinæ non trivialis.

⁴ Butzbach adataiból tudjuk, hogy a classikusokat nem olvasta válogatás nélkül, nagy számban. Ezen nem csodálkozhatunk; a vallás-erkölcsi nevelés követelte, hogy a classikusok sikamlós helyeivel ne ismertesse meg tanítványait. Alanus «Parabolái» mellett Cato «Distichon»-jait, Aesopus meséit kedvelte erkölcsi iránya miatt.

Revius: Daventria illustrata című művében nem említi egy szóval sem, hogy Hegius Sándor valamelyik classikus íróat a tanulók számára, tanönyv gyanánt kiadott volna.

lépnek, mely pedig ekkor sem volt valami nagyon kecsesgető. Timann Kemner (Camener) a deventeri iskola tanulópadjairól a münsteri iskola tanári katedrájára lép, mely iskolát harmincz évig vezet; Cæsarius János a görög nyelv és irodalom tanulmányozásában fölülmulja mesterét, és a münsteri iskolában oly eredménynyel tanítja a görög nyelvet és irodalmat, hogy nemcsak tanulók, hanem tanártársai is hallgatják előadásait; Murmellius Jánost az a kitüntetés éri, hogy a münsteri iskola tanári katedráját a deventeri iskola tanszékkal cseréli föl, és Hegius Sándor halála után a deventeri iskola igazgatásában mesterének utódja lesz. Horlenius József és Rotarius Tivadar tanítványai a herfordi iskolát emelik magas színvonalra, honnét nagynevű humanisták kerülnek ki; ugyancsak tanítványai közé tartozik az öregebb Homphäus Péter, ki Emmerichben tanít, az attendorni igazgató Tillemann Mullius, kinek viszont Rivius János tanítványa, a százszok szellemi előrehaladásának kiváló harczoza. Busch Hermann, (Busche) Mutianus Konrád, Meppen Sándor János, az osnabrucki káptalani iskola újjászervezője, Vesalia Arnold, Ortwin Gratius, Goclenius Konrad, a löveni «trium linguarum» collegiumban a latin nyelv tanára, hol a reformatio hírneves pädagogusa, Sturm János is tanítványa volt, Erasmus Dezső egészíti ki Hegius tanítványainak sorát.

Ezek a tanítványok, kiknek a XV. és XVI. század történelmében szép szerep jutott osztályrészül, mindennél jobban magasztalják Hegius Sándornak, mint kora kiváló pädagogusának érdemeit és tekintélyét.

Ha merészebb újító lett volna, megengedem, elméletileg és gyakorlatilag egyaránt nagyobb érdemei volnának a pädagogia történelmében. De nevét így is tisztelettel kell említeni.¹

Az iskolai tanítás szokott tantervével, főleg a tankönyvekkel, nincs ő megelégedve, ellenkezőleg nagyon sürgeti, hogy újítás történjék ezen a téren. A latin irodalom termékeinek olvasása mindenestre olyan terjedelemben történik, mint az Kempen Tamás zwoilli iskolájában fordult elő, melyről Wessel «famulusa», Josquin értesít bennünket. Hogy ezt Butzbach, a későbbi humanista, kit az újítás szelleme egészen áthat, kevésnek, szükkeretűnek találja, teljesen értjük, ha figyelembe vesszük azt, hogy Butzbach személyében a renaissance tudósainak követelő felfogását, világnézetét és álláspontját ismerhetjük meg,² kik a classikusok

¹ Hegius nevét a westfaliali Heek vagy Heck falutól kapta. Születési éve némelyek szerint 1433, mások szerint 1443.

² Érdekes Wessel egyik barátjának, Ostendorp János kanonoknak, ki a deventeri iskolának Hegius Sándor halála után főigazgatója volt, egy értesítése, melyben azt írja, hogy őt Wessel nagyon sokszor figyelmeztette arra, hogy egy igazi tudósnek kizárólag a classikusokat kell olvasnia, a

íránti nagy előszeretetből, az ókori irodalom bámulásából annyira mennek, hogy készek mindennél, még a szentírás olvasásánál is többre becsülni a classikusok tanulmányozását.

Különben Butzbach adatainak reális becseré vonatkozólag arra is hivatkozhatunk, hogy Hegiusnak görög tudományáról fitymálólág beszél,

többi írakkal, egyházatyákkal, hittudósokkal nem is szabad foglalkoznia. Meglátod, mondta sokszor barátjának Wessel, nemsokára eljő az idő, midőn a most tekintélyben álló Aquinói sz. Tamás, Bonaventura stb. a tudósok, az igazság barátai előtt elveszítik minden tekintélyüket. V. ö. dr. Heinrich Erhard: Geschichte des Wiederaufblühens wissenschaftlicher Bildung etc. I. 341. Ez nem propheta, hanem legalább szerény véleményem szerint, intuitión alapuló okoskodás volt. Az 1482—89-ig terjedő években egy, a kor szellemében nevelkedett, azon idő bölcséletét tanulmányozó tudós, ki mellé még vonzódott is a kor uralkodó felfogásában megnyilatkozó szellemhez, beszélhetett ilyen tenorban, mikor a vallás napról-napra veszít régi erejéből, az egész emberiséget átkaroló hatalmából.

Hogy a vallás már a XIV. század folyamán, még inkább a XV. században elvesztette azt az erejét és hatalmát, melylyel eddigelé a köz- és magánélet viszonyaiban uralkodó volt, — több okra vezethető vissza.

VIII. Bonifácus uralkodása alatt a pápaság prestige-éből veszít, a szász Fülöppel folytatott versengés a királyi hatalom tekintélyének emelésével, a pápát illetőleg az anagnii merénylettel végződik. A pápai hatalom még többet veszít régi fényéből és tekintélyéből akkor, midőn székhelyüket Róma helyett Avignonba teszik át, a francia földön, francia befolyás, nevezzük nevén a gyermeket, a francia király hatalma alá kerülnek. Az egyház ki sem heveri ezt a nagy bajt, mikor beáll a nyugoti nagy egyházszakadás, mely a vallási élet legfontosabb kérdéseiben, a biztos lelkiismeret szavának meghallgatásában, a neki való engedelmesség dolgában épen azokat nyugtalanítja első sorban, kik a megismert törvényeket az élet egyes eseteiben legjobb meggyőződésük szerint akarják alkalmazni.

A theologiai tudomány másrésztől a vitatkozás örvényébe jut, a scholastikus bölcselek egyike másika éles distinctioival, szörszálhasogató okoskodásával kimondhatatlanul árt az isteni tudománynak, a theológiának. A nominalisták és a realisták küzdelméből az emberi ész győztesen kerül ki, Amelonnak, Aquinói sz. Tamásnak, Bonaventurának törekvése, hogy a hit és az ész igazságait összeegyeztessék, csak részben jár eredménnyel, csak a tudósok szűk körében van befolyással, az igazság után áhító ember szellemre. A tudomány iránt érdeklődő közönség jobban van tájékozva a degenerált scholasticismus szörszálhasogatásáról, mint a XIII. század bölcselel-hittudósainak nagytudományú, fáradságos munkálkodásáról.

Az igazságért rajongó tudósok úgy a tudomány, mint a vallás szeretetétől ösztönözve, a csüggedés hangján kérdezetik: ki szabadít meg minket, szerencsétlen embereket a szörszálhasogatásban megtépázott theologiai ismeretektől?

azt említi, hogy a görög nyelvben és irodalomban Hegiusnak nem voltak alapos ismeretei. Nem is lehet ezen csodálkozni, folytatja relációját a deventeri tanítvány, hisz Hegius már mint meglett férfi tanul görögül Agricola Rudolftól, fiatalabb barátjától és volt tanuló társától. Az argumentum magában is gyarló ugyan, de tökéletes megczáfolása érde-

Ekkor lépnek föl a humanisták. Az emberiségnek bizonytalan ifjú szelleme mohón kezdi élvezni a classikusok iratait, azoknak humanus eszméi megnyerik teljesen tetszését.

A vallástól elhídegült, iránta közönyös emberi lélekre határozott befolyást gyakorol, a keresztény eszmék hajótörötten uszkálnak, a pogány eszmék győzelemre emelkednek. A humanisták működése ebből a szempontból tekintve volt veszélyes. Az emberi szellem szakított évszázadok multjával, nem előrehaladt, ellenkezőleg hátraesett akkor, mikor a keresztény eszmék helyébe az ó-kori humanus eszmék kerekednek fölül lelki világában. Az emberi szellem útvesztőbe téved, honnan nem tud kimenekülni. A kik érdeklődnek az emberiség jövője, sorsa iránt, kíváncsian várják, mi fogja az emberiség megváltását eszközölni, vajjon a vallás, a tudomány, vagy a művészet kerekedik-e túlsúlyra az emberi szellem életében?

A «Cinquecento» második felében minden jel arra mutat, hogy a tudomány és a művészet uralomra jutnak, hogy az emberi szellem teljesen azoknak hatalmába kerül, és minden kétséges kérdést az fog tisztázni a szellemi téren.

A közös élet testvéreinek iskoláiból kikerült hat kiváló tudósa és tanítója Németországnak, a tudomány és művészet szeretetét szépen össze tudja egyeztetni a vallással, a vallásossággal. Az értelem náluk nem ittasodik meg, az emberi ész nem lesz gógós. A szív nemesítése, polgártársai részéről tapasztalt kitüntetés kedves előttük, kik a mily önzetlenül, a mily tiszta szívvel vallásosak, ép azon önzetlenséggel szolgálják hazájukat, szeretik és érdekeit szívökön viselik.

De az olasz humanisták és tanítványaik az emberi ész erejében, értelmi felsőbbségök tudatában, elbizakodnak, a tudomány igazságai, legtöbbször hypothesisei, a művészet szépségei lefoglalják őket egészen, a vallás, annak igazságai, az egyházi tekintély, az erények szeretete csökken, sőt néhol semmivé lesz az embereknél. Az egyetemeknek, az iskoláknak most az lett volna a hivatásuk, hogy a romboló szellemnek útját állják, hogy az emberi eszt, az ember egész szellemi életét harmoniába olvaszzák, hogy a kezdetben féltékenyen ápoltt vallásos szellemet a tudomány igazságait kutató emberek lelkében meggyújtsák. De — fájdalom — ez nem történik.

A szabad szellem sokkal erősebb a tudósok lelkében, az egyetemek formalismusa, az egyetemek életében mutatkozó conservatismus romboló és nem javító munkára készíti őket, az újság ingere legyőzi lelkükben az igazság szeretetét. A régi tanítókat kinevetik, pelengérré állítják, kik ép ezért nem állnak szívesen szóba a romboló humanistákkal.

De a másik részen is van elég hiba. A tudósok nagy része vaskala-

kében hivatkozunk egy másik tanítványra, Murmelliusra,¹ a ki minden-
 esetre jobban ismeri Hegius tudományos képzettségét, mivel több évig
 volt környezetében, mint Butzbach János, a ki csak 1498-ban, mely év
 a legnagyobb valószínűséggel Hegius halálzásának esztendeje, jött a
 deventeri iskolába.²

Egy bizonyos, mit a culturtörténelem Hegius érdeme gyanánt
 megczáfolhatatlanul elismer, hogy a tanítás módszerét javította, min-
 denek fölött egyszerűsítette, és a görög, latin classikusokat az ifjuság
 tanításában, nevelésében, az iskolai tanítás középpontjává tette, még
 pedig fokozottabb bátorsággal, mint tanítója Kempen Tamás.

pos, az inductiv kutatás iránt érzéketlen marad, megszokott ismeretvilá-
 gában teljesen jól érzi magát, és a tudományos kutatás ujdonságai nem
 örömmre hangolják, hanem ellenkezőleg bosszantják.

Ez aztán alkalmas anyag lesz a személyeskedésre.

A papság soraiban, mint mindig, most is akadnak többen, kik a tu-
 domány igazságaival, a papi életszentség követelményeivel egyaránt nem
 törődnek. Ezek nem lesznek apostolai a tudományos kutatásnak, mely pe-
 dig a XV. század második felében a történelem-, természet- és nyelvtudo-
 mány terén is megindul, még pedig igazán az egész vonalon. A világiak
 közül többen mint igazi tudósok a tudományos kutatás, vizsgálódás meg-
 javításán fáradoznak.

Nagy szükség volt arra, hogy ebben a szellemi harcban, békítő mó-
 don lépjen közbe a vallás, illetőleg a vallásos hitet ápoló egyház. De ez
 nem történik.

A tudományt kedvelő V. Miklós, a művészetért lelkesülő IV. Sixtus,
 szerény véleményem szerint, nem ápolják annyira a vallást, a vallásosság
 erényét, mint amennyire azt ápolni kellett volna, akár a kor szellemét
 tekintjük, akár állásukat. VIII. Inceze, VI. Sándor, VI. Gyula nem méltó
 utódai sz. Péternek, a kik nem tudták, vagy tán nem akarták betölteni
 fontos állásukat abban az apostoli szellemben, mely most, a szellemi ver-
 sengés korában, átalakíthatta volna Európának művelt társadalmát.

A tudomány így könnyen nélkülözheti Istent, az életető egységet, a
 vallás igazságai háttérbe szorulnak a tudomány igazságai előtt.

Ez pedig veszélyes volt.

¹ Hegius görög nyelvi és irodalmi ismereteire nézve, v. ö. Reichling D.
 Beiträge zur Charakteristik der Humanisten Alexander Hegius, Joseph
 Horlenius, Jacob Montanus und Johann Murmellius, in Pich's Monats-
 schrift für rheinisch-westfälische Geschichtsforschung und Alterthumskunde.
 Jahrg. 3. Trier, 1877. Ugyanattól: Johannes Murmellius. Sein Leben und
 seine Werke. Freiburg, 1880.

² Az igazság az, hogy Hegius rajong a görög nyelvért. Qui Græce
 nescit, szokta mondani, nescit quoque doctus haberi. V. ö. dr. Paulsen:
 Geschichte des gelehrten Unterrichts 42.

Hegius Sándor a középiskolai tanítás tervét, legalább a tananyag megválasztását illetőleg, századokra megállapította. A reformatio létrejötte után a protestáns iskolák; Sturm János strassburgi iskolájának mintájára, melyet Németországban, majd másutt is mintagyanánt fogadnak el, teljesen a közös élet testvéreinek iskolai tantervét fogadják el akkor, midőn a classicusokat ők is az iskolai tanítás középontjává teszik. A jézuiták középiskolái szintén a testvérek tantervét fogadják el.

Ez nem véletlen, nem is ötletszerű dolog. Sturm János közvetve Hegius tanítványa, mivel úgy löveni, mint lüttichi tanítói Hegius deventeri iskolájának voltak tanítványai. Hegius, ki Butzbach szerint is tudományával és nagy tehetségeivel a tudósok tiszteletre méltó sorában, mint világitó csillag mindenki fölött kitűnt és tündöklött, tanítványai előtt, mint eszménykép magasan állott, kik minden erejükkel arra törekcsenek, hogy Hegius tanítói hírnevét követői számának szaporításával minél szélesebb körben fegyék ismertté és tiszteltté. Így nyerik meg a löveni és lüttichi iskolákban Sturm Jánost is Hegius irányja és módszere követőjének, ki bámulva hallgatja mesterei magasztalását Hegius Sándor szorgalmáról,* önzetlen fáradozásáról, melylyel még a késő öreg korban is apostoli buzgalommal szolgálja a tudomány és az iskolai tanítás ügyét. Még az osztályok felosztásában is követi Sturm János a közös élet testvéreinek iskoláit, a deventeri, herzogenbuschi és lüttichi iskolák mintáira rendezi be iskoláját.

A herzogenbuschi iskola, melyet 1425-ben alapítottak, a testvérek legkiválóbb tanintézete volt; százakra menő ifjak látogatták. A classikus nyelvek tanítása, görögé és latiné, a központ itt is, hét osztályban tanulják a hét szabadművészetet a három részre (divites, meliores, pauperes) osztott tanulók. A herzogenbuschi iskola tanítói is arra törekcsenek, hogy tanítványaik közül mennél többen a tanítói pályára lépjenek, illetőleg a közös élet testvérei testületének tagjai legyenek.**

* Mesteri jellemzése olvasható, Jahn Otto: *Bildungsgang eines deutschen Gelehrten am Ausgang des 15. Jahrhunderts*. Megjelent az «*Aus der Alterthumswissenschaft*»-ban. Bonn, 1868. Butzbach «*Wanderbüchlein*»-ében így jellemzi: *War Hegius eine ächtdeutsche Natur von altem Schrot und Korn, einfach, bieder, ein wahrer Vater der Zöglinge, besonders der unbemittelten, an die er verschenkte, was er von den bemittelten empfing*».

** Az osztályok itt is, mint a közös élet testvéreinek iskoláiban általánosán, decuriákra voltak osztva, egyes decuriák élén a tanulók közül kiválasztott decuriók állottak. V. ö. dr. Otto Kaemmel: *Geschichte des deutschen Schulwesens*. Leipzig, 1882.

A testvérek még nagyobb tevékenységet fejtenek a lüttichi iskolában, mely 1496-ban alapult, midőn a tanítók a herzogenbuschi iskolát ott hagyják és Lüttichben új tanintézetet alapítanak. A lüttichi iskola a deventeri mintájára nyolcz osztályból állott, és a fenmaradt adatok alapján be is tudnak számolni az egyes osztályokban tanított tananyag-ról.* A nyolczadik osztályban tanulják a növendékek az írást, olvasást, a név- és igeragozást; a hetedik és a hatodik osztályban a latin grammatikát (hang-alak-mondattan) és pedig olvasmányok alapján, nagy súlyt fektetvén a stílygyakorlatokra, a szép latin beszéd kellékeire, a mit a testvérek iskoláiban mindenütt kiváló gonddal ápolnak. Az ötödik osztályban kezdik a görög nyelv tanulását, a grammatikai részt a következő negyedik osztályban befejezik, mialatt a latint természetesen folytonosan tanulják és a dialektika elemeinek ismeretébe is bevezetik növendékeiket. A harmadik osztálynak fő tárgya a dialektika, és testvértudománya, a rhetorika. A dialektika és a rhetorika elméleti tárgyalását mindig összekötik gyakorlati szónoki beszédekkel, melyeknek tárgyai változatosak. A harmadik osztálynak tárgyai átmenetül szolgálnak a két felső osztály tantárgyaihoz, mely osztályok közül a másodikban Aristoteles és Plato bölcseletét tanulmányozzák, Euklides nyomán a matematikát tanulják, ugyanebben az osztályban kiterjeszkednek a jogtudomány elemeire, és az így szerzett ismeretek alapján gyakorolják magukat a szónoki előadásban, vitatkozásban és különféle irodalmi művek szerkesztésében. Az első osztályban tovább folytatják a második osztályban megkezdetteket, és lehetőleg tökéletességre jutni törekcszenek; egyuttal azon vannak, hogy a theologiai tudományok elsajátítására szükséges propædeutikai ismereteket a középiskola legfelsőbb osztályában, az első osztályban megszerezhessék.

A hat alsó osztályban osztálytanítás, a két felső iskolában pedig szaktanítás volt, minden tárgyat külön szaktanárok adnak elő. A tanulók decuriákra vannak osztva és érdem szerint ülnek padjaikban. A növendékek elültetése mindig bizonyos ünnepiességgel történik, certamen mellett, midőn annak a tanulóknak, ki helyét nem változtatja, meg van engedve, hogy kérdéseket intézzen ahhoz, ki helyét előnyösen akarja megváltoztatni. Ha a fölvetett kérdésre nem tud helyesen megfelelni, vagy helyén marad, vagy plane hátrább kerül. Iskolai ünnepek, kirándulások a szabadban, Terentius vígjátékainak az iskola színpadján történő eljátszása napirenden vannak a testvérek iskoláiban; a tanárok és az intézetért, a tanuló ifjuságért áldozni kész mæcenások a jó tanulókat

* Hegius tanítványait folytonosan buzdítja a classikusok másolására, hogy azokból megtanulhassák a grammatikát. V. ö. Erhard: Geschichte des Wiederaufblühens wissenschaftlicher Bildung I. 423.

különféle jutalmakban részesítik, mely jutalmak közt, a könyvnyomtatás feltalálása után, — igaz, hogy kezdetben csak szórványosan, — könyvjutalmak is előfordulnak néha-néha.

A testvérek iskoláinak fegyelme szereteten alapul; a testvérek életében mutatkozó askesis bizonyos komoly jellegét kölcsönöz iskoláiknak. A valláserkölcsei nevelés a fegyelmezésnek is központja, a testvérek szépszerével akarják növendékeiket engedelmességre bírni, a tekintély és szeretet közvetítésével. A botbüntetés ugyan előfordul, sőt néha szigorú fenytéket is alkalmaznak a jó testvérek, de ennek okát a kor vadságra hajló szellemében lehet és kell is keresnünk, mely nemcsak indokolttá tette az erősebb fenyték alkalmazását, hanem multhatatlanul szükségessé is.

Mily szép vonás a testvérekben az, midőn Utrechtben, de másutt is, a tanulók részére, a középkor vallásos felfogásához alkalmazkodván, búcsúkat eszközölnék ki, ha ezek készségesen engedelmeskednek tanítóiknak, szorgalmasan járnak az iskolába, megtanulják a classikus írók jó olvasását, hogy azután lemásolhassák őket. A másolásért pénzjutalmat is kapnak; a tanulni szerető ifjaknak iskola könyvtárából könyvet adnak olvasás végett, vagy megengedik, hogy ott olvashassanak.

Az iskola fegyelmi szabályait a testvérek házaiban elrendelt házi-rend is támogatja, a testvérek fegyelmezett élete arra szolgál, hogy tanítványaik is renchez szokjanak, illetőleg a rendet megszeressék. Tekintettel a tanulók nagy számára, nem csodálkozhatunk, ha néha bizony excessusok is előfordulnak; koreasmákban és utczákon lármákat csinál a tanuló-ifjúság, melynek megfenyítésében az egyházi és világi hatóság kénytelen példás szigorúsággal járni el. Ezek ritkán előforduló jelenségek és kivételek.

A vallástani tanítása az egyházi ünnepeken történik, melyeknek száma a XIV. és XV. századokban jóval több, midőn a kisebb tanulók számára rendszeresen valami bibliai történetet, vagy a szentek életéből a gyermeki lelket megragadó epizódokat beszélnek el. A hét köznapjai mindegyikén tanulnak vallástant, az alsó osztályban bibliai történetet, az érettebb ifjak olvassák a szentatyák iratait, és a későbbi egyházi tanítók munkáit. A tanító mindegyik napra megállapítja az elvégzendő tananyagot, és a vallástani tanítást összeköti szépen az olvasás tanításával, midőn a vallástanból felvett tananyagot, illetőleg bibliai történetet ismételve elolvastatja növendékeivel, majd az ismételve elolvasottat leiratja velük, hogy az iskolában és otthon betanulhassák.

A vallástani tanítása szolgál alkalmul arra, hogy a testvérek iskolában ne hanyagolják el teljesen az anyanyelv tanítását. A gyermekek otthon és az iskolában anyanyelvükön tanulnak imádkozni; az a körülmény, hogy a testvérek közül a papok a nép nyelvén prédikálnak, az

anyanyelv tanulását megkedvelteté az ifjúsággal. Agricola Rudolf azt sürgette, hogy minden tanuló először anyanyelvén írja le azt, a mit latinul akar szerkeszteni.

Az anyanyelv ugyan a testvérek iskolájában nem külön tantárgy, sőt az anyanyelven való beszéd tiltott dolog. Latinul kell beszélni, iskolában és az iskolán kívül is, minden tanulónak; büntetés éri azt a növendéket, ki anyanyelvén bátorodik beszélni. (Kivételt képez az imádságok tanítása, a vallástan tanulása, mely utóbbi csak részben történik anyanyelven). A reáliák tanítására nem fektetnek súlyt a testvérek. A nyelvek, az irodalom tanulása lefoglalja a tanulók tehetségeit, a terjedő renaissance idealismusa előli a reáliák szeretetét.

A szép érzékének nevelésére szolgáltak az olvasás, irás és az ének. Más eszközt is megragadnak a testvérek növendékeik szépérzékének fejlesztésére, de ennek a háromnak nagy szerep jutott az említett célnak megvalósításában. Az olvasás művészetébe fáradságos gondnal vezetted be a mester tanítványait, ő maga olvas elő, tanítványai pedig utána ismétlik az olvasottakat, nagy súlyt fektetvén a hang hordozására, az írásjelek követelte szünetekre. Az olvasottakat azután leírták, még pedig többször, és a többször leírt anyagot emlékezetükbe vésni törekedtek. Hogy az írásban mily gondnal törekszenek arra, hogy az egyes betűket, szavakat szépen, calligraphice írják le, a fenmaradt iratok mutatják. A XIX. század ideges embere, ki már maga sem tudja irását elolvasni, sokat tanulhat ezekből a megsárgult papirokból!

A muzsika tanításában, az egész középkor folyamán, súlyt fektetnek az iskolákban arra, hogy a tanulók megismerjék a hangjegyeket. A testvérek a templomi ének kedvéért tanítják a zenét, és különös gondot fordítanak, hogy az iskolai zenetanítás alapján tanítványaik a templomokban praecisítással énekeljék az egyházi énekeket.

Hogy a testgyakorlás különös ápolásban részesült volna, semmi adataink nincsenek. Ha megbizhatunk Butzbachl értesítésében, akkor azt kell állítanunk, hogy a testi nevelés, a tanulók testi egészségének gondozása hiányos volt a testvérek iskolájában.

(Folytatása köv.)

ACSAY ANTAL.